शहरीया महिलाहरुको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता

(पोखरा उपमहानगरपालिका अन्नपूर्ण टोलको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको दशौ पत्रको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्न तयार परिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता:

गीता कुमारी लामिछाने

क्याम्पस रोल नं: १६५/०६४

त्रि.वि.दर्ता नं.: ६-२-४८-२३४३-२०००

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७१

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको दशौ पत्रको शोध पत्र लेखनको आवश्यकता पूरा गर्नका निम्ति शोधार्थी **श्री गीता कुमारी लामिछानेले "शहरीया महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता"** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशन तथा सुपरीवेक्षणमा तयार गर्नु भएको हो । म उहाँको कार्यप्रति पूर्ण सन्तुष्ट छु र प्रस्तुत शोधपत्र विभागीय मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : फागुन २२, २०७१

....

(शान्ति भुसाल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको मानवशास्त्र विषयको दशौ पत्र लेखनको आवश्यकता पूरा गर्नका निम्ति शोधार्थी छात्रा **श्री गीता कुमारी लामिछानेद्वारा** तयार पारिएको **"शहरीया महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता"** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

(शान्ति भुसाल)

शोध निर्देशक

....

(प्रा.डा.विकास के.सी.)

बाह्य परीक्षक

....

(शान्ति भुसाल)

विभागीय प्रमुख

मिति : फागुन २८, २०७१
मार्च १२, २०१५

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागको स्नातकोत्तर तह दशौ पत्रको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि "शहरीया महिलाहरुको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता" शीर्षकमा तयार पारिएको छ । यस शोध कार्यको प्रस्तावना लेखनदेखि शोधपत्र तयार पार्दासम्म अमूल्य सुझाव, हौसला र प्रोत्साहन सहितको निरन्तर मार्गनिर्देशन गर्नुहुने शोध निर्देशक एवम् विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरुआमा श्री शान्ति भुषालप्रति आभार प्रकट गर्दै कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । साथै प्रेरणादायी भूमिका प्रदानगर्नुहुने समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका आदरणीय गुरुहरू तथा गुरुआमाहरुप्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । बाह्य परीक्षकको रुपमा रही मेरा कमीकमजोरी औल्याई आवश्यक सुझाब दिइ सहयोग गर्नुहुने प्रा.डा.विकास के.सी.प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोध अध्ययनको लागि आवश्यक पाठ्यसामग्री उपलब्ध गराउने क्षेत्रीय पुस्तकालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा र एक्सन फर चेन्ज नेपाल कास्कीलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । मेरा जिज्ञासाको जवाफ दिई यस शोध अध्ययनलाई पूर्णता प्रदान गर्नुहुने अध्ययन क्षेत्रका सम्पूर्ण उत्तरदाता, नागरिक समाज पोखराका संयोजक श्री रामबहादुर पौडेल, महिला नेतृ सृजना शर्मा, मानव मिलन नारी जागरण नेपालका अध्यक्ष श्री सावित्री शर्मा, अन्नपूर्ण टोल विकास संस्थाका अध्यक्ष श्री रामप्रसाद बस्ताकोटी, अधिवक्ता शालिग्राम भट्टराई, स्थानीय राजनीतिकर्मी युवराज पराजुली प्रति आभारी छु । स्कुल शिक्षा देखि स्नातकोत्तर तहसम्मको शिक्षा लिन सक्षम बनाई असिम माया ममता प्रदान गरी अध्ययन कार्यमा सदैव हौसला प्रदान गर्नुहुने मेरी ममतामयी माता श्री कालिका लामिछानेप्रति सदा ऋणी छु । यस शोध अध्ययन पूर्ण गर्नको निम्ति आवश्यक समय दिई थप उर्जा प्रदान गर्ने छोरा विराज र विशेषप्रति प्यार प्रकट गर्दछु साथै "अध्ययनको शब्दकोषमा विश्राम भन्ने शब्द नै हुँदैन" भनी मलाई सदैव सल्लाह, सुझाव र मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरा जीवनसाथी श्री वि.वि. विष्टप्रति विशेष आभार प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा कम्प्यूटर टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने "क्विक कम्प्यूटर सर्भिस एण्ड फोटोकपि हाउस" पोखरा-१, बगरप्रति धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७१, फागुन गीता कुमारी लामिछाने

विषयसूची

		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		i
स्वीकृति पत्र		ii
कृतज्ञताज्ञापन		iii
विषयसूची		iv
तालिका सूची		vii
चित्र सूची		viii
शोधसार		ix
अध्याय एक :	**परिचय**	**१–८**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्या कथन	४
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.४	अध्ययनको महत्व	७
१.५	अध्ययनको सीमा	८
१.६	अध्ययनको सङ्गठन	८
अध्याय दुई :	**सार्न्दभिक साहित्यको पुनरावलोकन**	**९–२८**
२.१	अवधारणागत पुनरावलोकन	९
२.२	सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	१५
२.३	पूर्व अध्ययनको समीक्षा	२३
२.४	अध्ययनको अवधारणात्मक खाका	२७
अध्याय तीन :	**अनुसन्धान पद्धति**	**२९–३१**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२९
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	३०
३.३	तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत	३०
३.४	समग्रता र नमूना छनौट विधि	३०

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधि ३१

३.५.१ अन्तरवार्ता अनुसूचि ३१

३.५.२ वैयक्तिक अध्ययन ३१

३.५.३ मुख्य जानकारसंगको अन्तरवार्ता ३२

३.६ तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण ३२

अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्र र सामाजिक-सास्कृतिक अवस्थाको विश्लेषण ३३-४५

४.१ परिचय ३३

४.१.१ जनसङ्ख्या ३३

४.१.२ धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल ३४

४.१.३ आर्थिक अवस्था ३४

४.१.४ शिक्षा र महिलाको स्थिति ३५

४.१.५ अध्ययन क्षेत्र अन्नपूर्ण टोलको परिचय ३५

४.२ उत्तरदाताको सामाजिक-सांस्कृतिक अवस्था ३६

४.२.१ उमेर ३७

४.२.२ शिक्षा ३८

४.२.३ धार्मिक संरचना ३९

४.२.४ जातजाति ४०

४.२.५ पारिवारिक संरचना ४१

४.२.६ बसाई सराईको अवस्था ४२

४.२.७ वैवाहिक उमेरको अवस्था ४३

४.२.८ पेशा ४४

अध्याय पाँचः सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा महिला सहभागिताको अवस्था ४६-६३

५.१ परिवारको आम्दानीको स्रोत ४६

५.२ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा संलग्नताको अवस्था ४८

५.३ सामाजिक क्षेत्रमा नेतृत्व तथा संयोजक भएर काम गरेको अवस्था ५०

५.४ बैठकमा ठीक बेठीक भनेर आफ्नो राय राख्ने उत्तरदाता ५१

५.५ तालिममा सहभागी उत्तरदाताको विवरण ५२

५.६ महिला विकास सम्बन्धी राज्यको नीतिबारे जानकारी ५३
५.७ उत्तरदाताको आम्दानीको अवस्था र रकम ५५
५.८ उत्तरदाताको परिवारको मासिक आम्दानी ५६
५.९ उत्तरदाताको घरजग्गाको स्वामित्वको आधारमा विवरण ५७
५.१० उत्तरदाताको नाममा घरजग्गा कसरी प्राप्त भएको अवस्था ५७
५.११ उत्तरदाताका परिवारमा आर्थिक कारोवारको अवस्था ५८
५.१२ उत्तरदाताको चल अचल सम्पत्ति खरीद विक्री गर्न सक्ने अवस्था ६०
५.१३ उत्तरदाताले नयाँ सामान आफैं निर्णय गरेर किन्न सक्ने अवस्था ६१
५.१४ उत्तरदाताको नाममा बैङ्क खाता भए नभएको अवस्था ६२
५.१५ उत्तरदाता घरायसी कामका लागि दैनिक व्यस्त हुने समय ६३
अध्याय छ : सामाजिक, आर्थिक क्रियाकलापमा महिला सहभागितालाई असर पार्ने तत्वहरू ६५–७९
६.१ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा नलाग्नुको कारण ६५
६.२ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा लाग्नुको उद्देश्य ६८
६.३ सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा लागेर गरेको अनुभव (उपलब्धी) ६९
६.४ उत्तरदाताको रकम प्राप्त हुने काम नगर्नुको कारण ७२
६.५ उत्तरदाताले प्राय साथीहरूका बीच गर्ने अन्तरक्रियाको विषय ७३
६.६ उत्तरदाताको घरायसी कामलाई मूल्य दिनुपर्ने प्रतिको धारणा ७३
६.७ महिला भएको नाताले सामाजिक कार्यमा असहज महसुस गर्नुपर्ने अवस्था ७५
६.८ सामाजिक संस्थामा महिला र पुरुष बीच भेदभावको अवस्था ७७
६.९ परिवारबाट सहयोग प्राप्तिको अवस्था ७८
अध्याय सातः सारांश, निष्कर्ष र सुझाव ८०–८५
७.१ सारांश ८१
७.२ निष्कर्ष ८४
७.३ सुझावहरू ८५
सन्दर्भग्रन्थ सूची
परिशिष्ट-१
परिशिष्ट-२
परिशिष्ट-३

तालिका सूची

तालिका	शीर्षक	पृष्ठ
४.१	उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति	३८
४.२	उत्तरदाताको जातिगत विवरण	४०
४.३	उत्तरदाताको वैवाहिक उमेरको अवस्था	४३
५.१	उत्तरदाताको परिवारको आम्दानीको स्रोत	४७
५.२	उत्तरदाताको सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा संलल्नको अवस्था	४९
५.३	तालिममा सहभागी उत्तरदाताको विवरण	५२
५.४	उत्तरदाताको मासिक आम्दानीको अवस्था र रकम	५५
५.५	उत्तरदाताको परिवारको मासिक आम्दानी	५६
५.६	उत्तरदाताको नाममा घरजग्गा कसरी प्राप्त भएको	५८
५.७	उत्तरदाताका परिवारमा आर्थिक कारोवारको अवस्था	५९
५.८	उत्तरदाताको घरायसी कामका लागि दैनिक व्यस्त हुने समय	६४
६.१	उत्तरदाताको सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा नलाग्नुको कारण	६६
६.२	सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा लाग्नुको उद्देश्य	६८
६.३	सामाजिक तथा सहकारी संस्थामा लागेर गरेको अनुभव (उपलब्धी)	७०
६.४	उत्तरदाताले रकम प्राप्त हुने काम नगर्नुको कारण	७२
६.५	उत्तरदाताले प्रायः साथीहरूका बीच गर्ने अन्तरक्रियाको विषय	७३

चित्र सूची

चित्र नं.	शीर्षक	पृष्ठ
४.१	उत्तरदाताको उमेरगत विवरण	३७
४.२	धार्मिक संरचनाको आधारमा महिलाको अवस्था	३९
४.३	पारिवारिक संरचना	४१
४.४	उत्तरदाताको बसाई सराईको अवस्था	४२
५.१	सामाजिक क्षेत्रमा नेतृत्व तथा संयोजक भएर काम गरेको अवस्था	५०
५.२	बैठकमा ठीक बेठीक भनेर आफ्नो राय राख्ने उत्तरदाता	५१
५.३	उत्तरदातालाई महिला विकास सम्बन्धी राज्यको नीतिबारे जानकारी	५३
५.४	उत्तरदाताको घरजग्गाको स्वामित्वको आधारमा विवरण	५७
५.५	उत्तरदाताले चल अचल सम्पत्ति खरीद बिक्री गर्न सक्ने अवस्था	६१
५.६	उत्तरदाताले घरमा नयाँ सामान आफैं निर्णय गरेर किन्न सक्ने अवस्था	६२
५.७	उत्तरदाताको नाममा बैङ्क खाता भए नभएको अवस्था	६३
६.१	उत्तरदाताको घरायसी कामलाई मूल्य दिनुपर्ने प्रतिको धारणा	७४
६.२	महिला भएको नाताले सामाजिक कार्यमा असहज महशुस गर्नुपर्ने अवस्था	७६
६.३	सामाजिक संस्थामा महिला र पुरुष बीच भेदभावको अवस्था	७७
६.४	सामाजिक काममा हिँड्दा परिवारबाट सहयोग प्राप्तिको अवस्था	७८

शोधसार

दीगो विकास मात्र वास्तविक बिकास हो । समाजमा पछाडि पारिएका हरेक जाति, वर्ग, लिङ्ग, तथा अन्य समुदायलाई विकासका हरेक कियाकलापमा सहभागि गराउन सके मात्र विकासलाई दीगो बनाउनका सकिन्छ । इतिहासको लामो कालखण्डदेखि महिलाले समाजका हरेक पक्षमा आफ्नो पहुँच पुऱ्याउन सकेका छैनन् । यहि कुरालाई मनन गरी राज्य तथा समाजका प्रत्येक क्षेत्रमा महिलालाई सहभागि गराइनु पर्छ तब मात्र विकास दीगो हुन्छ भन्ने रणनीति अगाडि सारिएको छ ।

यस शोधपत्रमा **"शहरीया महिलाहरूको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता"** को अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनले समग्र देशकै प्रतिनिधित्व नगरे तापनि यस पोखरा क्षेत्रमा रहेका महिलाहरुको प्रतिनिधित्व गरेको छ । यस शोधपत्र पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं ७ अन्नपूर्ण टोलमा केन्द्रित रहेको छ । महिलाहरुको सामाजिक, आर्थिक क्षेत्रमा सहभागिताको स्तर कस्तो छ ? र सहभागि हुनका लागि असर पार्ने तत्वहरू के के हुन ? भन्ने कुराको अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनका उद्देश्यहरु सामाजिक तथा आर्थिक कियाकलापमा महिला सहभागिताको अवस्था पत्ता लगाउने र सामाजिक तथा आर्थिक कियाकलापमा महिला सहभागितालाई असर पार्ने तत्वको खोजी गर्ने रहेका छन् ।

यस अध्ययन क्षेत्रमा १६० घरधुरि रहेको र टोलभर स्थाई रूपमा बसोबास गर्ने विवाहित १२० जना महिला रहेको हुँदा तिनै १२० जना महिलाहरूलाई अध्ययनको समग्रता मानी त्यसको ५० प्रतिशत महिलाहरुलाई उद्देश्यमूलक नमूना छनौट विधिको आधारमा एक घर एक विवाहित महिला गरी ६० जना महिलालाई नमूनाको रूपमा छनौट गरिएको छ । प्राथमिक तथ्याङ्क र द्वितीय तथ्याङ्क सङ्कलन गर्न अन्तरवार्ता अनुसूचि, मूख्य जानकारसँगको अन्तर्वार्ता, वैयक्तिक अध्ययन विधिवाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा गुणात्मक र सङ्ख्यात्मक तथ्याङ्कलाई वर्णनात्मक तथा अन्वेषणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । यस अध्ययनमा सैद्धान्तिक विश्लेषणका लागि लैङ्गिक सिद्धान्तको अवधारणा अन्तरगत विकासमा महिलाको सिद्धान्त अवलम्बन गरिएको छ ।

यस अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता अति नै न्यून रहेको पाइयो । समाजमा पितृसतात्मक सोचका कारण घरयासी

काम र बालबच्चा हुर्काउने काम महिलाहरुले नै गर्नुपर्ने भएकाले समय अभाव हुने हुदां महिलाहरु सामाजिक र आर्थिक कार्यमा सक्रिय रुपमा लाग्न नसकेको पाइन्छ । पुरुषहरुले घरयासी काम र छोराछोरी हुर्काउने काममा सहयोग गरेमा महिलाहरुलाई घरबाहिरका काम गर्न सहज हुने उत्तरदाताको भनाई रहेको छ । महिलाहरुलाई बच्चा हुर्काउन करिब पैतिस वर्ष उमेर लाग्ने र सो उमेर नाघेपछि बुढेसकाल लाग्यो अब केही गर्न सकिदैन भन्ने मानसिकताले पनि महिलाहरुलाई पछाडि पारेको पाइयो । महिला विकासका लागि महिला सशक्तिकरणका साथै पुरुषहरूका लागि पनि विशेष कार्यक्रमहरू ल्याउन जरुरी देखिन्छ । जसका कारण पुरुषहरूले पनि घरका काममा सहयोग गरी महिलालाई घरबाहिर निस्कने वातावरण बनाउन सक्छन् । साथै तल्लो तहका महिलाहरूको आवाश्यकता, चाहना र क्षमताालाई बुझेर मात्र कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्दछ ।

शहरीया महिलाहरुको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता

(पोखरा उपमहानगरपालिका अन्नपूर्ण टोलको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण

क्याम्पस, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको

मानवशास्त्र विषयको दशौ पत्रको आंशिक आवश्यकता

पूरा गर्न तयार परिएको

शोधपत्र

शोधकर्ताः

गीता कुमारी लामिछाने

क्याम्पस रोल नंः १६५/०६४

त्रि.वि.दर्ता नं.: ६-२-४८-२३४३-२०००

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७१

शहरीया महिलाहरुको सामाजिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागिता शोधकर्ताः गीता कुमारी लामिछाने २०७१